

Науково-інформаційний
булетень
Головного архівного
управління при Раді
Міністрів Української РСР

АРХІВИ УКРАЇНИ

№ 1 (153) 1979

СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ

Видається з 1947 р.

Виходить раз на два місяці

З М І С Т

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Новохатський К. Є. Поліпшувати роботу з відомчими архівами	3
Попова Г. І. (Москва), Глизь І. І. Всесоюзна наукова конференція архівістів	10
Нененко Б. Д., Лошицька Т. Ф. Республіканська нарада-семінар з питань поліпшення виконання запитів соціально-правового характеру	16
XVIII Міжнародна конференція «Круглого стола архівів»	21

325-річчя ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Шпак Г. П., Філіппова Т. П. Документи ЦДАКФФД УРСР про дружбу і співробітництво трудящих Української РСР з трудящими братніх радянських республік	27
Страшко В. В. Лист отамана Війська Донського О. Петрова до Б. Хмельницького	35
Грабовецький В. В. (Івано-Франківськ). З історії селянсько-міщанських збройних виступів у Галичині в період визвольної війни українського народу (1648)	37

ДО 25-річчя ОСВОЄННЯ ЦІЛИННИХ І ПЕРЕЛОГОВИХ ЗЕМЕЛЬ

Волковинський В. М., Коваленко О. М. Участь трудящих Української РСР в освоєнні цілинних земель (1954—1955)	40
---	----

ОБМІН ДОСВІДОМ

Резнікова В. В. (Харків). Науково-методична діяльність Харківського облдержархіву в дев'ятій і десятій п'ятирічках	50
Лисовець С. М. (Дрогобич). Із досвіду впорядкування документів у виконкоматах міських Рад народних депутатів	53
Мошко Н. К. (Бердянськ). Наш досвід роботи з відомчими архівами	54

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

Бураков Ю. В. (Львів). Радянська преса як джерело з історії соціалістичної індустріалізації на Україні	55
Климась М. А. Документи Київського міськдержархіву про співробітництво учбових закладів і науково-дослідних установ м. Києва з виробництвом	58

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1979 р.

МЕТОДИЧЕСКИЙ
КАБИНЕТ

ИНВ. № 4926

Сл. № 11205-184

Іваноз Ю. М. (Миколаїв). Документи Миколаївського облдержархіву про російсь-ко-південнослов'янські культурні зв'язки другої половини XIX ст. 61

КОНСУЛЬТАЦІЇ

Скоріна В. С. Організаційно-методична документація в публікаційній роботі . . . 64
Гомонов О. М. Про оплату праці у госпрозрахункових відділах або групах . . . 65

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Зойніч Л. В. Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР . . . 66
Коваленко С. Л. (Кам'янець-Подільський). Хмельницький облдержархів 67

ІНФОРМАЦІЯ ТА ХРОНІКА

Кентій А. В. У колегії Головархіву УРСР 69
Прокопчук В. В. Нарада-семінар з питань забезпечення збереження документів у відомчих архівах 71
Ювченко А. О. Науково-теоретичний семінар із спеціальних історичних дисциплін 72
Симоненко В. І. (Ніжин), Зільberman Е. Л. (Ніжин). Науково-практична конференція у філіалі Чернігівського облдержархіву в м. Ніжині 72
Із звітів архівних відділів облвиконкомів та облдержархівів за 1978 р. 73
Коновалова В. С. Показчик статей, опублікованих працівниками архівних установ у періодичних виданнях з нагоди 60-річчя радянської архівної справи . . . 76

Редакційна колегія:

О. Г. МІТЮКОВ (головний редактор), М. М. БАЗАНОВА, В. М. ВОЛКОВИН-СЬКИЙ (відповідальний секретар), Л. З. ГІСЦОВА, І. І. ГЛИЗЬ (заст. головного редактора), В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, О. М. КОВАЛЕНКО, В. С. КОНОВАЛОВА, В. В. КУЗЬМЕНКО, Б. Д. НЕНЕНКО, М. Г. САВЧЕНКО, І. С. СЛАБЕЄВ, А. А. СОЛОВІЙОВА, В. І. СТРЕЛЬСЬКИЙ

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 77-11-24.

Здано до набору 17.01.79 р. Підписано до друку 14.02.79 р. БФ 24820. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Високий друк. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 16900. Зам. К-11.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ, вул. Леніна, 19.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 1 (на українском языке). Научно-информационный бюллетень Главного архивного управления при Совете Министров УССР. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 77-11-24. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

ДОКУМЕНТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ ПРО РОСІЙСЬКО-ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Історія культурних зв'язків народів Росії з південними слов'янами налічує декілька століть. Звичайно, різноманітні аспекти цієї багатопланої проблеми привертали увагу як радянських учених, так і їх колег із Болгарії та Югославії.

Радянські історики здійснили значну роботу для введення в науковий обіг документів вітчизняних і зарубіжних архівів, однак можливості наших архівосховищ ще не вичерпані повністю. У них відклалися ще не досліджені документи, які слугують цінним джерелом для розробки невисвітлених питань зазначеної проблеми. Так, у Миколаївському облдержархіві зберігаються документи про перебування південнослов'янської молоді, яка навчалася на території сучасної Миколаївщини у другій половині ХІХ ст. Як відомо, Росія відіграла провідну роль у культурному розвитку південнослов'янських народів, передусім болгарського; у Миколаєві здобували середню освіту сотні болгарських, сербських і чорногорських юнаків. В архіві виявлено 48 справ із документами зазначеної тематики. До цього часу лише на дві з них були зроблені посилання в дослідженнях¹. Більшість цих джерел пов'язана з діяльністю Південнослов'янського пансіону в Миколаєві, частина ж стосується перебування болгар у Новобузькій учительській семінарії.

Коротко історія пансіону така: 9 червня 1862 р. царський уряд ухвалив рішення про зосередження у Миколаєві тих сербів, болгар, чорногорців, які здобули середню освіту за кошти державної скарбниці у різних містах Росії (Центральний державний історичний архів СРСР, ф. 733, оп. 78, спр. 1068, арк. 144—153 зв.). Царизм прагнув у такий спосіб ізолювати південнослов'янську молодь від російської демократичної інтелігенції в університетських центрах, а помістивши південних слов'ян у пансіон — закритий навчальний заклад, — намагався встановити суворий контроль з боку гімназичної і пансіонної адміністрації за їх поведінкою і напрямом думок (там же, оп. 147, спр. 15, арк. 194—194 зв.; оп. 162, спр. 61, арк. 117—118). Однак адміністрації пансіону не вдалося ізолювати своїх вихованців від передової миколаївської молоді, перешкодити сприйманню ними демократичних поглядів та ідей².

У 1867 р. казенний пансіон при Миколаївській гімназії був реорганізований у приватний закритий заклад — Південнослов'янський пансіон, якому було надано 35 казенних стипендій. До нього могли вступати також православні виходці із балканських областей Туреччини, які бажали здобути середню освіту в Росії на власні кошти (там же, оп. 78, спр. 1069, арк. 26—28, 96—97). Створюючи цей пансіон, правлячі кола царської Росії мали на меті використати його вихованців як свою креатуру на Балканському півострові і зміцнити там свій вплив, який похитнувся після Кримської війни. Однак надання південнослов'янській молоді можливості здобувати освіту в Росії, підготовка національної інтелігенції для балканських країн об'єктивно сприяли їх культурному розвитку і викликали вдячність їх народів.

У пансіоні вчилися майбутні керівники національно-визвольного руху болгарського народу: Панайот Волов, Атанас Узунов, Петро Єнчев, Михайло Греков, один із засновників Болгарської соціал-демократичної партії Георгі Кирков; письменники-демократи Алеко Константинов і Георгі Стаматов та багато інших відомих діячів науки і культури Болгарії (Миколаївський облдержархів, ф. 230, оп. 1, спр. 8505, арк. 40; спр. 8926, арк. 83, 86; спр. 10770, арк. 402—402 зв.; спр. 11881, арк. 5 зв.)³.

За період існування Південнослов'янського пансіону в ньому виховувалось майже 800 болгарських юнаків⁴ і близько 50 представників інших народів Балканського півострова (сербів, чорногорців, герцеговинців та ін.). Закриття пансіону (1892) було пов'язано із виконанням свого основного завдання: південні слов'яни, які приїжджали до Росії наприкінці ХІХ ст., потребували переважно вищої освіти, середні учбові заклади вони закінчували у себе на батьківщині⁵.

Таким чином, діяльність Південнослов'янського пансіону є важливою сторінкою в історії російсько-південнослов'янських культурних зв'язків. Мета даного огляду — дати характеристику тих історичних джерел Миколаївського облдержархіву з історії пансіону, які відклалися у фондах Миколаївського першого вищого навчального училища (ф. 131), Миколаївського міського статистичного комітету (ф. 239) і канцелярії миколаївського військового губернатора (ф. 230).

¹ Див.: П. С. Сохань. Очерки истории украинско-болгарских связей. К., 1976, стор. 85.

² Див.: П. Абрашев. Южнославянският пансион на Ф. Н. Минкова в Николаев (Спомени). София, 1909, стор. 81.

³ Далі в тексті посилання на документи Миколаївського облдержархіву.

⁴ Див.: Добре Ганчев. Спомени. 1864—1887. София, 1939, стор. 19.

⁵ Див.: П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев. «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина». Кн. 25. София, 1909, стор. 74—75.

Документи першого із зазначених фондів свідчать про те, що серед учнів Миколаївського повітового училища (так називалося вище навчальне училище в період перебування південнослов'янської молоді в Миколаєві) були вихованці Південнослов'янського пансіону. У 1868—1874 рр. тут навчались шестеро болгар, один серб і один чорногорець (ф. 131, оп. 1, спр. 6, арк. 10 зв.; спр. 16, арк. 61, 63 зв., 77; спр. 27, арк. 19—19 зв.; спр. 40, арк. 13—13 зв., 17; спр. 74, арк. 41). Усі вони знаходились в училищі протягом півроку або року, причому їх могли приймати не лише на початку, але і в середині навчального року.

Із документів видно, що слов'ян-пансіонерів приймали до повітового училища з метою ліквідації прогалин у знаннях, набутих на батьківщині (спр. 27, арк. 19—19 зв.). Архівні джерела переконують, що окремі вихованці Південнослов'янського пансіону, які приїхали до Миколаєва, не були готові до вступу безпосередньо в середній навчальний заклад, недосить добре знали російську мову, а в самому пансіоні не було умов для їх всебічної початкової підготовки (спр. 40, арк. 13—14). Слід підкреслити, що до цього часу не було відомо про перебування вихованців Південнослов'янського пансіону у повітовому училищі і вважалося, що підготовка до вступу в середній навчальний заклад здійснювалася безпосередньо в самому пансіоні.

Цінним джерелом вивчення історії пансіону є документи фонду Миколаївського міського статистичного комітету. Тут відклалися щорічні звіти директорів гімназії і реального училища про кількість учнів у всіх навчальних закладах Миколаєва за 70—90-ті роки XIX ст. Із матеріалів видно, що на 1 січня 1871 р. у Південнослов'янському пансіоні нараховувалося 70 вихованців, на 1 січня 1872 р.—82, на 1 січня 1873 р.—78, на початок наступного року—72 (ф. 239, оп. 1, спр. 45, арк. 13, 26, 41, 57). Із 78 вихованців, які перебували у пансіоні на 1 січня 1873 р., п'ятеро було росіян, решта—представники балканських народів (там же, арк. 41).

На жаль, звіти за наступні роки фіксують лише загальну кількість іноземців у навчальних закладах міста, вихованці Південнослов'янського пансіону з їх числа не виділяються. Однак очевидно, що пансіонери переважали серед учнів-іноземців. Так, якщо на 1 січня 1879 р. серед учнів гімназії і реального училища було 121 іноземний підданий (арк. 154 зв., 162), на 1 січня 1883 р.—127 (спр. 80, арк. 18, 51), то після закриття пансіону в 1892 р. кількість їх різко падає—на 1 січня 1895 р. у гімназії і реальному училищі залишилось лише 15 іноземців (спр. 138, арк. 142 зв., 151 зв.).

Особливий інтерес у дослідників викликає документ під назвою «Загальний список вихованців Південнослов'янського пансіону, які мешкають у приміщенні пансіону з 26 квітня 1875 р.» Цей перелік було подано до статистичного комітету у зв'язку з одноденним переписом населення м. Миколаєва. У ньому зазначалися імена і прізвища 62 вихованців, їх національність, вік, назва навчального закладу, де заходився кожний із пансіонерів. Серед них—47 болгар, четверо сербів, четверо чорногорців, два росіянина, два араби, один чех, один молдаванин та один грек. Вихованці були віком від 11 до 22 років; 29 чоловік учились у гімназії, 28—в реальному училищі, 5—готувалися до вступу в середні навчальні заклади в самому пансіоні (спр. 34, арк. 42—43). Важливість цього документа стане зрозумілою, якщо врахувати, що, крім нього, відомо лише два списки вихованців Південнослов'янського пансіону за червень і листопад 1870 р., причому обидва не вміщують відомостей про національність і вік вихованців пансіону.

У фонді канцелярії миколаївського військового губернатора документи із розглядуваної теми виявлені в 30 справах і охоплюють період від 1864 до 1892 р. Серед них—листи директора Азіатського департаменту міністерства закордонних справ, тимчасового одеського генерал-губернатора і попечителя Одеського учбового округу миколаївським військовим губернаторам за різні роки, подання власника Південнослов'янського пансіону про видання вихованцям закордонних паспортів; свідоцтва гімназії і реального училища про «відсутність перешкод» на виїзд за кордон учнів пансіону та інші документи.

Зазначені архівні джерела дали можливість виявити відомості про 260 вихованців Південнослов'янського пансіону. Крім прізвищ та імен південних слов'ян, у них вміщені дані про час, а нерідко і причину виїзду із Росії, їх національність, підданство, про навчальний заклад і клас, де вони вчилися в момент від'їзду. Завдяки матеріалам фонду можна визначити прізвища багатьох вихованців-слов'ян, які завершили середню освіту у Миколаєві або продовжили навчання у вищих учбових закладах Росії, залучаючи для цього із ювілейних видань списки учнів, які закінчили названі навчальні заклади. Підрахунки виїздів південних слов'ян за кордон свідчать про тісні контакти вихованців Південнослов'янського пансіону із співвітчизниками в умовах розгортання національно-визвольного руху на Балканському півострові в 70-х рр. XIX ст. і дають підстави робити висновки про моральну атмосферу в пансіоні в той період.

Серед документів необхідно виділити ті, що висвітлюють різні сторони урядової політики по відношенню до південнослов'янської молоді. Історичні джерела

свідчать, що царський уряд надавав великого значення пансіону і уважно стежив за його діяльністю (ф. 230, оп. 1, спр. 9374, арк. 2, 4—4 зв.). Розпорядження тимчасового одеського генерал-губернатора від 26 квітня 1881 р. встановлювало більш складний порядок видачі закордонних паспортів вихованцям Південнослов'янського пансіону і вимагало введення суворішого нагляду начальства навчальних закладів за ними (ф. 230, спр. 10 914, арк. 1 зв.—2).

У фонді Новобузької вчительської семінарії зберігаються історичні джерела про перебування в ній у 1874—1880 рр. південнослов'янської молоді, про її навчання в учительських семінаріях округи, списки учнів Новобузької семінарії, а також відомості про окремих її вихованців. Слід відзначити, що вказані документи констатують факт перебування в середині 70-х рр. минулого століття південнослов'янської молоді і в Херсонській учительській семінарії, фонд якої за ці роки, на жаль, не зберігся у Херсонському облдержархіві.

Новобузька учительська семінарія з трирічним строком навчання відкрилась у 1874 р. для підготовки учительських кадрів. 20 листопада 1874 р. попечитель Одеської учбової округи інформував директора цієї семінарії про дозвіл мати «за прикладом Херсонської три стипендії для вихованців із південних слов'ян» (ф. 137, оп. 1, спр. 5, арк. 45—45 зв.).

У документах визначаються правила, якими необхідно було керуватися адміністрації Новобузької вчительської семінарії у своєму ставленні до південнослов'янських вихованців. Слід зазначити, що становище останніх по суті мало чим відрізнялося від умов, в яких жили і вчилися їх російські товариші. Винятком було лише те, що «вихованці із південних слов'ян не зобов'язані були відслужувати після закінчення курсу узаконене число літ на посаді вчителів початкових училищ, а також повертати стипендію, якщо залишать семінарію до закінчення курсу» (ф. 137, оп. 1, спр. 5, арк. 76—76 зв.).

Документи розповідають про матеріальні труднощі вихованців семінарії. Збереглися прохання болгар К. Станчева і Т. Чернева директору семінарії про подання їм грошової допомоги. В одному з них від 17 лютого 1876 р. говорилось: «Хоч ми маємо щастя бути зарахованими до числа казенних стипендіатів довіреної вам семінарії, однак стипендії по 10 крб. (на місяць.— Авт.) недостатньо для прожиття в Новому Бузі». Заявители просили виклопотати їм допомогу в слов'янському благодителі-товаристві або в Азіатському департаменті (ф. 137, спр. 23, арк. 15). Аналогічне прохання висловлювали Станчев і Чернев у січні 1877 р. Обидва рази їм було видано по 25 крб. кожному із коштів Азіатського департаменту (ф. 137, спр. 24, арк. 24; спр. 51, арк. 31—31 зв., 84; спр. 52, арк. 10).

Документи фонду свідчать про невисокий рівень загальноосвітньої підготовки південних слов'ян, які вступали до семінарії, але адміністрація мирилася з цим «в зв'язку з винятковим становищем вступників як іноземців» (ф. 137, спр. 5, арк. 78; спр. 13, арк. 61).

Отже, як свідчить досвід роботи над історичними джерелами Миколаївського облдержархіву, вони мають певну цінність для дослідження розглядуваної теми, оскільки не дублюються документами центральних архівів СРСР. Виявлені документи цього архіву розширюють наше уявлення про співробітництво Росії з балканськими слов'янами у галузі освіти, повідомляють подробиці про перебування південнослов'янської молоді в навчальних закладах України. У поєднанні з опублікованими матеріалами і документами інших радянських архівів вони допомагають висвітлити історію російсько-південнослов'янських культурних зв'язків другої половини XIX ст.

Ю. М. ІВАНОВ,
кандидат історичних наук